

5

מִכְפָּר לַאֵם (הַבּוֹנִים) לַאֲלִטְנוּרָה (דוֹר) //  
סִיּוֹר בַּכּפָּרִי חוֹף הַכְּרַמֶּל

מִן כּוּפְרַלַּם (הַבּוֹנִים) לַלְטִנְטוּרָה (דוֹר) //  
جولة في قرية ساحل الكرمل

כְּתִיב // נוּגָא כְּדַמֵּן      כְּתִבָּה // נִגָּה קִדְמָן  
תְּצוּר // אִלְשִׁיבִּעַ שְׁמִית      צִלְמָה // אִלְשִׁבַּע סְמִית

מבין כעשרה כפרים פלסטיניים ששכנו עד 1948 באיזור חוף הכרמל, ועשרות ששכנו בין תל-אביב לחיפה, נותרו כיום רק שניים – פורידס וג'סר אלזרקא. בסיוור הזה נבקר שני כפרים ששמותיהם כבר לא מופיעים על מפת ישראל, שתושביהם נעקרו מהם, ושבתיהם נהרסו ברובם, בידי מדינת ישראל. המסלול מתחיל בכפר לאם – מושב הבונים של היום – יורד לשמורת הטבע בחוף הבונים, ממשיך דרומה בשמורה לאורך החוף המפורץ, ומגיע לכפר אלטנטורה, עליו נמצאים כיום כפר הנופש דור וקיבוץ נחשולים. המסלול בנוי כסיוור רגלי, אם כי ניתן לקצרו ולנסוע ברכב בין שני הכפרים, תוך דילוג על ההליכה הרגלית בשמורה.

## כפר לאם כפר לאם

מספר תושבים בשנת 1945 //	340	עוד السكان في العام ١٩٤٥ //	340
מספר בתים בשנת 1931 //	50	عدد البيوت في العام //	١٩٣١
מקורות פרנסה עיקריים עד 1948 //	חקלאות (דגנים, מטעי פרי, גידול בעלי חיים)	מصادر المعيشة الأساسية حتى ١٩٤٨ //	الزراعة (الحبوب والكروم وتربية المواشي)
בתי ספר //	בית ספר יסודי לבנים נבנה בכפר ב-1882, אך נסגר בתקופת המנדט.	مدارس في القرية //	مدرسة ابتدائية للبنين بُنيت في القرية العام ١٨٨٢ وأغلقت إبان الانتداب
אתרי דת //	מסגד (נהרס)	مواقع دينية //	المسجد (هدم)
תאריך כיבוש //	15-1948 ביולי 1948	תאריך احتلاله //	١٥-١٦ تموز ١٩٤٨
היכן נמצאים הפליטים //	ירדן, תימן, ונצואלה.	أين يتواجد اللاجئون منها اليوم //	الأردن واليمن وفنزويلا.
מספר תושבים בשנת 1945 //	340	עוד السكان في العام ١٩٤٥ //	340
מספר בתים בשנת 1931 //	50	عدد البيوت في العام //	١٩٣١
מקורות פרנסה עיקריים עד 1948 //	חקלאות (דגנים, מטעי פרי, גידול בעלי חיים)	מصادر المعيشة الأساسية حتى ١٩٤٨ //	الزراعة (الحبوب والكروم وتربية المواشي)
בתי ספר //	בית ספר יסודי לבנים נבנה בכפר ב-1882, אך נסגר בתקופת המנדט.	مدارس في القرية //	مدرسة ابتدائية للبنين بُنيت في القرية العام ١٨٨٢ وأغلقت إبان الانتداب
אתרי דת //	מסגד (נהרס)	مواقع دينية //	المسجد (هدم)
תאריך כיבוש //	15-1948 ביולי 1948	תאריך احتلاله //	١٥-١٦ تموز ١٩٤٨
היכן נמצאים הפליטים //	ירדן, תימן, ונצואלה.	أين يتواجد اللاجئون منها اليوم //	الأردن واليمن وفنزويلا.

יישובים יהודיים על  
אדמות הכפר //

מושב הבונים,  
מושב עין איילה.

יישובים פלסטיניים  
קרובים //

אלסרפנד, ח'רבת  
אלמנארה, אלסואמיר,  
עין ע'זאל, אלטנטורה

מסטונאט יהודיה על  
אراضي القرية //

מושבים יהודיים ומושבים  
עין איילה

קרי פלסטינית  
קרובה //

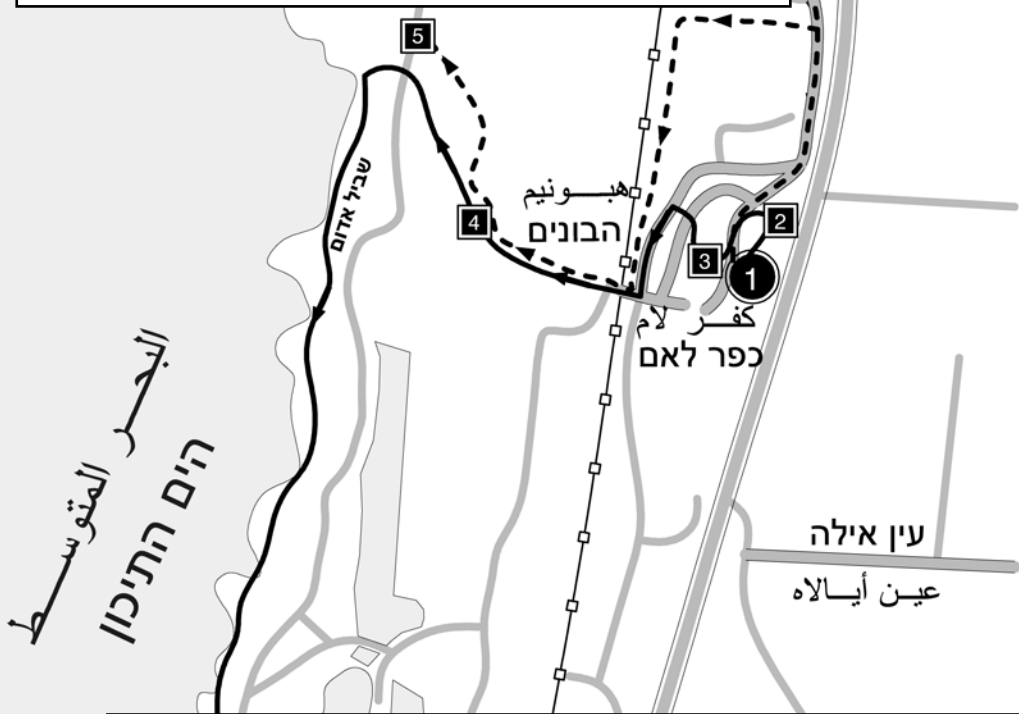
السرفند وخربة المنارة  
السوامير وعين غزال  
والطنطورة.

من بين نحو عشر قرى فلسطينية كانت حتى العام ١٩٤٨ في منطقة ساحل الكرمل، وعشرات التي كانت قائمة بين تل أبيب وحيفا، بقي منها اليوم قريتان - الفريديس وجسر الزرقاء. سنزور في هذه الجولة قريتين لا يظهر إسماهما على خريطة إسرائيل، هجر أهلها منها وهُدمت معظم بيوتها بأيدي دولة إسرائيل. تبدأ الجولة من كفر لام - موشاب هبونيم حاليا - تهبط إلى المحمية في شاطئ هبونيم وتواصل جنوبا على طول الساحل المليء بالخلاجان وتصل إلى قرية الطنطورة حيث تقوم قريتا الاستجمام، دور وكيبوتس نحشوليم. الجولة تقوم على السير وإن كان بالإمكان تقصيرها والسفر في السيارة بين القريتين من خلال التنازل عن السير بالقدم عبر المحمية.

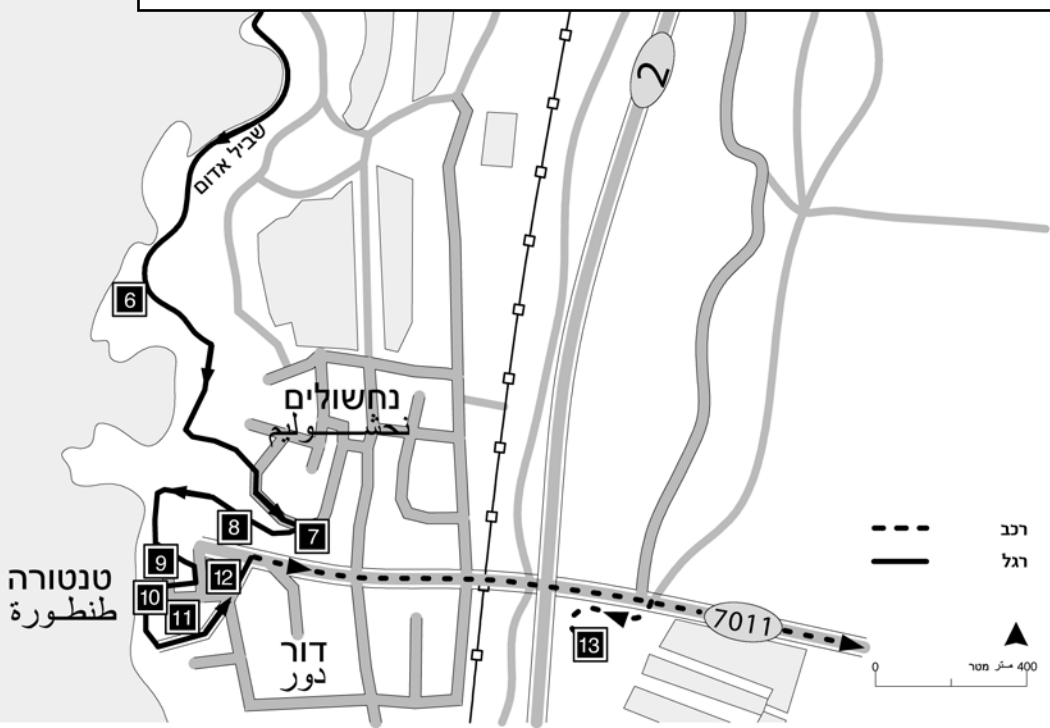
## ألتنطورة

تاريخ احتلاله // ٢٢-٢٣ في أيار ١٩٤٨	تاريخ كيבוש // 22-23 במאי 1948.	عدد السكان في العام ١٩٤٥ // ١,٤٩٠.	مسفر توشבים בשנת 1945 // 1,490
أين يتواجد اللاجئون منها اليوم //	البحر الميت //	عدد البيوت في العام ١٩٣١ // 202	مسفر בתים בשנת 1931 // 202
معظمهم في مخيم اليرموك في دمشق - سوريا. قسم منهم في مخيمات جنين وطولكرم وقسم في الأردن. قلة تعيش في الفريديس وزام الله.	الربوبية // الفريديس // حقل في بيردو. (إسرائيل) و (البحر الميت).	مصادر المعيشة الأساسية حتى ١٩٤٨ //	مقורות فرנסا عيقرיים עד 1948 //
مستوطنات يهودية على أراضي القرية //	يשובים يهودיים על אדמות הכפר //	الزراعة (بالأساس الحبوب والخضروات والموز) والحضيات والزيتون) صيد الأسماك والعمل بالأجرة في حيفا	حقلאות (بعيقر دغנים، וגם ירקות، בנות، הדורים זיתים)، דיג، עבודה כפועלים בחיפה
كيبوتس نحشوليم وموشاب دور	קיבוץ נחשולים, מושב דור.	مدارس في القرية //	בתי ספר //
قرية فلسطينية قريبة //	ישובים פלסטיניים קרובים //	مدرسة ابتدائية للبنين بُني في العام ١٨٨٩ ومدرسة للبنات بنيت في العام ١٩٣٧-٣٨.	בית ספר יסודי לבנים נבנה בכפר ב-1889 ובית ספר לבנות נבנה ב-1937-38.
كفر لام والصرفند وخربة المنارة والسوامير وعين غزال	כפר לאם, אלטרפנד, ח'רבת אלמנארה, אלסואמיה, עין ע'זאל	مواقع دينية //	אתרי דת //
		قبر الشيخ عبد الرحمن البجيرمي.	קבר השיח' עבד אלרחמן אלבוג'ירמי.

נפר לאם כפר לאם // מושב הבונים מושב הבונים



אלטנטורה الطنطورة // קיבוץ נחשולים קיבוץ נחשולים





### הגעה בתחבורה ציבורית //

הגעה בתחבורה ציבורית //  
קווי אגד 202 מפרדס חנה, 222 מחדרה, 921 מתל-אביב ו-922 מנתניה עוצרים בכביש 4 במסעף הבונים בדרכם לחיפה או ממנה. המסעף במרחק של כשני קילומטרים ממושב הבונים, וניתן להכות בו לטרמפים עם רכבים הנכנסים למושב.

### הגעה בתחבורה ציבורית //

הגעה בתחבורה ציבורית //  
קווי אגד 202 מפרדס חנה, 222 מחדרה, 921 מתל-אביב ו-922 מנתניה עוצרים בכביש 4 במסעף הבונים בדרכם לחיפה או ממנה. המסעף במרחק של כשני קילומטרים ממושב הבונים, וניתן להכות בו לטרמפים עם רכבים הנכנסים למושב.

### הגעה בתחבורה ציבורית //

הגעה בתחבורה ציבורית //  
קווי אגד 202 מפרדס חנה, 222 מחדרה, 921 מתל-אביב ו-922 מנתניה עוצרים בכביש 4 במסעף הבונים בדרכם לחיפה או ממנה. המסעף במרחק של כשני קילומטרים ממושב הבונים, וניתן להכות בו לטרמפים עם רכבים הנכנסים למושב.

### הגעה בתחבורה ציבורית //

הגעה בתחבורה ציבורית //  
קווי אגד 202 מפרדס חנה, 222 מחדרה, 921 מתל-אביב ו-922 מנתניה עוצרים בכביש 4 במסעף הבונים בדרכם לחיפה או ממנה. המסעף במרחק של כשני קילומטרים ממושב הבונים, וניתן להכות בו לטרמפים עם רכבים הנכנסים למושב.

### הגעה בתחבורה ציבורית //

הגעה בתחבורה ציבורית //  
קווי אגד 202 מפרדס חנה, 222 מחדרה, 921 מתל-אביב ו-922 מנתניה עוצרים בכביש 4 במסעף הבונים בדרכם לחיפה או ממנה. המסעף במרחק של כשני קילומטרים ממושב הבונים, וניתן להכות בו לטרמפים עם רכבים הנכנסים למושב.

### הגעה בתחבורה ציבורית //

הגעה בתחבורה ציבורית //  
קווי אגד 202 מפרדס חנה, 222 מחדרה, 921 מתל-אביב ו-922 מנתניה עוצרים בכביש 4 במסעף הבונים בדרכם לחיפה או ממנה. המסעף במרחק של כשני קילומטרים ממושב הבונים, וניתן להכות בו לטרמפים עם רכבים הנכנסים למושב.

### הגעה בתחבורה ציבורית //

הגעה בתחבורה ציבורית //  
קווי אגד 202 מפרדס חנה, 222 מחדרה, 921 מתל-אביב ו-922 מנתניה עוצרים בכביש 4 במסעף הבונים בדרכם לחיפה או ממנה. המסעף במרחק של כשני קילומטרים ממושב הבונים, וניתן להכות בו לטרמפים עם רכבים הנכנסים למושב.

### הגעה בתחבורה ציבורית //

הגעה בתחבורה ציבורית //  
קווי אגד 202 מפרדס חנה, 222 מחדרה, 921 מתל-אביב ו-922 מנתניה עוצרים בכביש 4 במסעף הבונים בדרכם לחיפה או ממנה. המסעף במרחק של כשני קילומטרים ממושב הבונים, וניתן להכות בו לטרמפים עם רכבים הנכנסים למושב.

### הגעה בתחבורה ציבורית //

הגעה בתחבורה ציבורית //  
קווי אגד 202 מפרדס חנה, 222 מחדרה, 921 מתל-אביב ו-922 מנתניה עוצרים בכביש 4 במסעף הבונים בדרכם לחיפה או ממנה. המסעף במרחק של כשני קילומטרים ממושב הבונים, וניתן להכות בו לטרמפים עם רכבים הנכנסים למושב.

### הגעה בתחבורה ציבורית //

הגעה בתחבורה ציבורית //  
קווי אגד 202 מפרדס חנה, 222 מחדרה, 921 מתל-אביב ו-922 מנתניה עוצרים בכביש 4 במסעף הבונים בדרכם לחיפה או ממנה. המסעף במרחק של כשני קילומטרים ממושב הבונים, וניתן להכות בו לטרמפים עם רכבים הנכנסים למושב.

### סוג מסלול //

- חלופה 1: רגלי
- חלופה 2: משולב - מסלול רגלי בשני האתרים העיקריים ונסיעה ברכב ביניהם
- נוע המסר //
- إمكانية سيرا
- إمكانية ٢ مدمج . مسار سيرا على الأقدام في الموقعين الأساسيين والسفر بالسيارة بينهما

## פרטי המסלול תفاصيل المسار

### נקודת الانطلاق //

נקודת האנייה של חוף דור/טונסורה

### נקודת מוצא //

הכיכר המרכזית במושב הבונים (ליד מזכירות המושב)

### נקודת النهاية //

הגעה ברכב //

### נקודת סיום //

נוסעים בכביש החוף הישן (כביש 4), כ-300 מטרים מצפון לצומת עופר פונים מערבה לכיוון הבונים. הכביש מתעקל דרומה, עד לכניסה למושב הבונים. נכנסים למושב ונוסעים לראש הגבעה, מקיפים כיכר הרבה וחונים מימין, מתחת לעצי שקמים.

הגעה ברכב //

נוסעים בכביש החוף הישן (כביש 4), כ-300 מטרים מצפון לצומת עופר פונים מערבה לכיוון הבונים. הכביש מתעקל דרומה, עד לכניסה למושב הבונים. נכנסים למושב ונוסעים לראש הגבעה, מקיפים כיכר הרבה וחונים מימין, מתחת לעצי שקמים.



حسب قدامى السكان في هبونيم فقد اعتادوا أن يستعملوا أحجار الكركار من بيوت كفر لام المهجورة للبناء وللتجميل الخارجي.

نتوجّه إلى موشاب هبونيم الذي المقام على تلة الكركار التي عاش عليها حتى العام ١٩٤٨ سكان كفر لام الفلسطينيين. نتجاوز بوابة الموشاب. بعد نحو ١٥. مترا منه سنرى إلى اليمين جدران كبيرة مائلة من الحجارة ومن فوقها صخور مقطوعة وأشجار الصبار هذه هي جزء من الكسارات القديمة في تلة الكركار حول موشاب هبونيم التي كانت تعمل بالأساس في الحقبة البيزنطية. قسم منها تحول إلى منشآت لأغراض زراعية ومغائر دفن للموتى.

نواصل السير صوب التلة صعودا في نفس الطريق. سنرى إلى اليمين أشجار الصبار من بقايا كفر لام. جدران مبنية من حجارة الكركار مصدرها كما يبدو القرية نفسها. حسب قدامى السكان في هبونيم فقد اعتادوا أن يستعملوا أحجار الكركار من بيوت كفر لام المهجورة للبناء وللتجميل الخارجي. في رأس التلة نصل إلى ساحة واسعة محاطة بأحجار الكركار التي تزين الحدائق المجاورة. نلتف حول الساحة ونوقف السيارة إلى اليمين تحت أشجار جَمِيذ عالية <sup>1</sup>. من هنا نبدأ الجولة سيرا على الأقدام في كفر لام/ موشاب هبونيم.

نشيم פעמינו למושב הבונים, ששוכן על גבעת הכורכר אשר עליה חיו עד 1948 תושביו הפלסטינים של כפר לאם. נעבור את שער הכניסה של המושב, וכ-150 מטרים אחריו נראה מימין קירות אבן גדולים משופעים, ומעליהם סלעים חצובים ושיחי צבר. אלה הן כמה מהמחצבות העתיקות שברכס הכורכר שבסביבות מושב הבונים, שפעלו בעיקר בתקופה הביזנטית. כמה מהן הוסבו למתקנים חקלאיים ולמערות קבורה.

נמשיך במעלה הגבעה באותו כביש. מימינו נראה שיחי צבר, משרידי כפר לאם, וגדרות בנויות אבני כורכר, שגם הן מקורן ככל הנראה באותו כפר. לדברי ותיקי הבונים, נהגו במושב להשתמש באבנים מבתי כפר לאם המרוקנים לצורכי בנייה ונוי. בראש הגבעה נגיע לכיכר רחבה, מוקפת אבני כורכר, שמעטרות גם את גינות הנוי הסמוכות. נקיף את הכיכר ונחנה מימין, מתחת לעצי שקמים גדולים <sup>1</sup>. כאן נתחיל את הסיור הרגלי בכפר לאם / מושב הבונים.

في نهاية صف أشجار الجميز. عندما يكون وجهنا إلى جهة الموشاب. نسير يمينا في مسار مرصوف في جزء منه بحجارة كركار قديمة. أحجار الكركار تحدّ الممر من اليمين وبعض هذه الأحجار تُستعمل في باحة بيت صغير وقديم من جهة اليسار. فيما بعد سنرى مخازن من جهتيننا. ويظهر قبالتنا آثار قلعة قديمة. مسيجة. يمكن دخول القلعة من يسار الجدار من بين الأشجار [2]. لم يتم إعداد القلعة للزوار والتجوال فيه يستدعي الحذر ومراقبة شديدة على الأطفال. القلعة تنتصب فوق أوتوستراد الساحل ويمكن رؤيته من الشارع.

בסוף שורת השקמים, כשפנינו אל הכניסה למושב, נלך ימינה, בשביל שבחלקו מרוצף אבני כורכר ישנות. אבני כורכר תוחמות את השביל מימין, וכמה אבנים כאלה משמשות לנוי בחצר בית קטן וישן משמאל. בהמשך השביל נראה מחסנים משני צדינו, ומולנו מתגלים שרידי מבצר עתיק, מגודרים. ניתן להיכנס למתחם המבצר משמאל לגדר, בין השיחים [2]. המבצר לא הוכשר למבקרים, והשיטוט בו דורש זהירות, והשגחה צמודה על ילדים. המבצר שוכן ממש מעל כביש החוף, וניתן לראותו מהכביש.

לדברי ותיקי הבונים, נהגו במושב להשתמש באבנים מבתי כפר לאם המרוקנים לצורכי בנייה ונוי.

## القلعة الإسلامية/الصليبية

هنا في رأس التلة موقع عمره آلاف السنين. عُثر فيه على آثار من الحقب المختلفة. الكلكوليتية والفارسية والهيلينية والرومانية والبيزنطية. القلعة المسماة «كفرلط» والتي نرى آثارها بُنيت كما يبدو بأيدي الخليفة الأموي هشام ابن عبد الملك في القرن الثامن الميلادي في الحقة الإسلامية القديمة. في هذه الحقة أُقيمت عدد من القلاع على طول شواطئ البلاد قُصد بها منع أي غزوة من جهة البحر. وقد خاف الحكام المسلمين من غزو بيزنطي الذين كانوا يسيطرون على البلاد قبل انهزامهم أمام جيوش المسلمين. للقلعة مبنى مربع وهو أحد القلاع القليلة التي بقيت في البلاد وفي زواياها أبراج دائرية. من المزايا البارزة للبناء في الفترة العربية القديمة. قياسا بالقلاع الصليبية التي تتميز بأبراج مربعة.

## המבצר המוסלמי / צלבני

כאן, בראש הגבעה, נמצא אתר בן אלפי שנים בו התגלו ממצאים מהתקופות הכלכוליתית, הפרסית, ההלניסטית, הרומית והביזנטית. המבצר, שכונה "כפרלט" ושאת שרידיו אנו רואים, נבנה כנראה בידי הח'ליף השאם אבן עבד אלמלכ מבית אמיה, במאה השמינית לספירה, בתקופה המוסלמית הקדומה. בתקופה זו נבנו מספר מצודות לאורך חופי הארץ, אשר נועדו למנוע פלישה מהים. שליטי הארץ המוסלמים השש מפלישת הביזנטים, ששלטו בארץ טרם הובסו בידי הערבים. למבצר מבנה מרובע, והוא אחד המבצרים הבודדים ששרדו בארץ אשר בפנותיו מגדלים עגולים – מהמאפיינים הבולטים של הבנייה בתקופה הערבית הקדומה, לעומת המבצרים הצלבניים, שמרביתם התאפיינו במגדלים רבועים.



وقد عُثِر في المواد بين حجارة الحائط على قطعة نقدية من فترة السلطان محمود الثاني (١٨٢٦ للميلاد)، وشظايا أدوات خزفية شملت قَصَعا وطناجر طيخ وأباريق - التي أستعملتها حسب التقديرات العائلة الفلسطينية التي سكنت هناك.

خلال عملية احتلال الصليبيين لمنطقة الساحل في نهاية القرن الحادي عشر سقطت قلعة «كفرلط» في أيديهم وقد رموها ودَعَموها. وذكر «كفرلط» في الحقة الصليبية كـ «جنة». - عزبة صغيرة في أراضي أمراء قيساريا الصليبيين. في العام ١٢٩١ مع الاحتلال المملوكي للمنطقة سقطت القلعة في أيدي المسلمين وتهدمت وانتهى وجود القرية القريبة منه. منذ ذلك الوقت نشأت في المكان قرية عربية اسمها كفر لام. قسم من بيوتها بُني داخل محيط القلعة المهجورة أو لصق جدرانها. في سجلات الضرائب العثمانية من القرن الـ ١٦ ورد أن مزرعة في كفر لام دفعت الضرائب للسلطان. رتالة أوروبيون زاروا الموقع في الأربعينيات والخمسينيات من القرن الـ ١٩ أشاروا إلى وجود ٣٠٠ شخص في كفر لام في محيط القلعة وفي بيوت من الطين والحجارة.

במהלך כיבוש מישור החוף על ידי הצלבנים בסוף המאה ה-11 נפל גם מבצר כפרלט המוסלמי בידיהם, והם שיפצו וחזקו אותו. בתקופת הצלבנים נזכר כפרלט כ"סיניורה" - אחוזה כפרית קטנה שנחלתם של נסיכי קיסריה הצלבניים. בשנת 1291, עם הכיבוש הממלוכי השני של האיזור, נפל המבצר בידי המוסלמים ונחרב, והיישוב שבקרבנו חדל מלהתקיים. מאז, עם השנים התפתח במקום כפר ערבי אשר נשא את השם כפר לאם. חלק מבתיו נבנו ממש בתוך המבצר הנטוש, או צמוד לחומותיו. ברשימות המס העות'מאניות מסוף המאה ה-16 נרשם כי חווה בכפר לאם שילמה מסים לממשל. נוסעים אירופאים שביקרו במקום בשנות הארבעים והחמישים של המאה ה-19 ציינו שבכפר לאם חיו כ-300 אנשים במתחם המבצר הצלבני, בבתי בוץ ואבן.



قَبَّالتنا، على يمين الجدار، نرى جدار القلعة الجنوبي. إنه أثر من الأبراج بصورة نصف دائرة حرسوا بوابة القلعة . فتحتان مع قنطرة تتجهان إلى الجنوب. أما المباني الواطئة مع فتحات القنطرة هي قُمرات القلعة. قَبَّالتنا داخل الساحة المسيجة، سنرى بقايا عمود مربع وآثار غرف القلعة. عبرها نرى بيوتا آيلة للسقوط . بيوت كفر لام التي بنيت لصق القلعة وبيقيت مكانها. واحد من هذه البيوت مبنى مقصور في لصفه مبنى صغير مع سقف قرميدي، مبنى آخر، ذو جدران مقصورة، يقف تحت شجرة صنوبر كبيرة. في محيط القلعة تم العثور على مجمع مياه من الفترة العثمانية الذي استخدمه سكان كفر لام الفلسطينيين.

مولنو، מימין לגדר, נראה את חומת המבצר הדרומית. זהו שריד ממגדלים בצורת חצאי עיגולים אשר שמרו על שער הכניסה של המבצר – שני פתחים מקושתים שפונים דרומה. המבנים הנמוכים עם הפתחים המקושתים הם קמרונות המבצר. מולנו, בתוך המתחם המגודר, נבחין בשרידי עמוד מרובע, ובשרידים של חזרי המבצר. מעבר להם נראה בתים מטים לנפול – בתים מכפר לאם שנבנו בסמוך למבצר, ונותרו במקומם. אחד מהם הוא מבנה מטויה שאליו צמוד מבנה קטן עם גג רעפים; מבנה אחר, בעל קירות מטויה, שוכן תחת עץ אורן גדול. במתחם המצודה התגלה מאגר מים מהתקופה העות'מנית, ששימש מן הסתם את תושבי כפר לאם הפלסטיני.

**במילוי שבין אבני הקיר נמצא מטבע מזמנו של הסולטן מחמוד השני (1826 לספירה), וכן שברים של כלי חרס שכללו קערות, סירי בישול, פך וקנקנים – ששימשו, ניתן לשער, את המשפחה הפלסטינית שגרה באותו בית.**

٢٧ مترا غرب القلعة تم الكشف عن حائط من قرية كفر لام كان بُني من حجارة كركار منحوتة. وقد عُثر في المواد بين حجارة الحائط على قطعة نقدية من فترة السلطان محمود الثاني (١٨٢٦ للميلاد)، وشظايا أدوات خزفية شمت قَصْعًا وطناجر طيبخ وأباريق . التي استعملتها حسب التقديرات العائلة الفلسطينية التي سكنت هناك. اليوم لا يُمكن رؤية موقع الحفريات.

27 מ' ממערב למצודה נחשף בחפירה ארכיאולוגית קיר מכפר לאם, אשר נבנה מאבני כורכר מסותתות. במילוי שבין אבני הקיר נמצא מטבע מזמנו של הסולטן מחמוד השני (1826 לספירה), וכן שברים של כלי חרס שכללו קערות, סירי בישול, פך וקנקנים – ששימשו, ניתן לשער, את המשפחה הפלסטינית שגרה באותו בית. כיום לא ניתן לראות את אתר החפירה.

## כפר לאם

## כפר לאם

בניית ביות כפר לאם بجوار بعضها من الحجر مضاف إليه الطين أو الإسمنت. كان سكانها من المسلمين. على بعد كم فقط شمال كفر لام قامت قرية الصرند مئات السنين. بعد أن تم ترحيل سكانها في العام ١٩٤٨ أقيم بجوارها موشاب «صروفة».

בתי כפר לאם נבנו בסמוך זה לזה מאבן, בתוספת בוץ או מלט, ותושביו היו מוסלמים. כקילומטר בלבד מצפון לכפר לאם שכן במשך מאות שנים הכפר אלסרפנד. לאחר גירוש תושביו ב-1948 נבנה בסמוך לו מושב צרופה.

هنا، في هذا الموقع كانت حتى العام ١٩٤٨ غالبية بيوت كفر لام.

נעוד على أعقابنا ومع خروجنا من محيط القلعة نتجه يسارا بجانب حاوية تُستخدم كمخزن. نسير في حرس من صنوبر حيث نرى في طرفها الشرقي أحجارا ملقاة التي نقدر أنها تكومت هناك من أنقاض قرية كفر لام. إلى الشرق من ذلك، في منحدر التلة، نرى صفوف الصبار التي أشرت على حدود قسائم الأرض. إلى الجنوب في آخر الحرش سنرى خزان ماء تحيطه حجارة الكركار وإلى جانبه نصب تذكاري لضحايا المحرقة بُني من حجارة البازلت.

نقطع الحرش ونصل إلى ساحة مزروعة بالعشب. هنا، في هذا الموقع كانت حتى العام ١٩٤٨ غالبية بيوت كفر لام. جنوب ساحة العشب الأخضر نصل إلى بناية مستطيلة وكبيرة [3]. تقوم في طابقها الأرضي مكتبة الموشاب وغرفة البريد وقاعة اجتماعات مستديرة وكذلك مكتب مبيعات يشرف على توسيع الموشاب. في الطابق الثاني نصل إليه بدرج خارجي تقوم مكاتب سكرتارية الموشاب. هذا البناء الفخم هو بيت مختار كفر لام، الذي لم نستطع معرفة اسمه. موقف السيارات شمالي المبنى كان الساحة المركزية التي قامت حولها بيوت أخرى.

נחזור על עקבותינו, ומייד עם יציאתנו ממתחם המבצר נפנה שמאלה ליד מכולה שמשמשת כמחסן. נפסע בחורשת אורנים, ונבחין בקצה המזרחי שלה באבנים מוטלות, שאפשר להניח שנערמו מהריסות בתי כפר לאם. מזרחה משם, במורד הגבעה, נראה קווי צבר, שסימנו את חלקות הכפר. דרומה, בהמשך החורשה, נראה מתקן מים אותו מקיפות אבני כורכר, ולידו אנדרטה לנספים בשואה, בנויה מאבן בזלת.

נחצה את החורשה, ונגיע למדשאה. באיזור זה עמדו עד 1948 רוב בתי כפר לאם. מדרום למדשאה נגיע לבניין מוארך וגדול [3], שבקומת הקרקע שלו שוכנים ספריית המושב, חדר הדואר ואולם התכנסות גדול ומקומר, וכן משרד המכירות של הרחבת היישוב. בקומה השנייה, אליה מוביל גרם מדרגות חיזוני, מצויים משרדי מזכירות המושב. בניין מרשים זה היה ביתו של מוח'תאר כפר לאם, את שמו לא הצלחנו לברר. מגרש החניה שמצפון לבניין היה חצר מרכזית, שסביבה עמדו בתים נוספים.



## באיזור זה עמדו עד 1948 רוב בתי כפר לאם.

בית המחרת וביوت مجاورة له كانت تحت تصرف موشاب هبونيم منذ تأسيسه كما هو وارد في «بونيكولوبديا». موسوعة لمصطلحات من هبونيم أصدرها الموشاب:

«استعملناها لأغراض كثيرة . مغسلة حمامات، منجرة، مخزن عام، غرفة للمولد الكهربائي، غرفة طعام ومطبخ وغيره...» غير بيت المختار استعماله مع الوقت. من مطبخ عام. إلى مطبخ المتطوعين. المنجرة. إلى نادٍ، المخزن على مخيطة [...] وبقي البيت مركز العصب في الموشاب.»

في العام 1961، عندما انهار أحد البيوت بجانب بيت المختار، هدم مسؤولو الموشاب بقية البيوت عدا بيت المختار الذي لا يزال في خدمة الموشاب.

نصعد على الدرج للوصول إلى السطح الواسع للنظر شرقاً حيث نرى صفوف الصبار وحقول موشاب هبونيم الموجودة على أراضي كفر لام وتمتد حتى شارع رقم 4. بلغت مساحة أراضي كفر لام نحو 6٨٣٨ دونماً. أكثرها كانت مفتوحة وفيها خمس آبار ماء. هنا كان مصدر معيشة السكان الذين زرعوا الحبوب والكروم وربوا الماشية.

בית המוח'תאר והבתים הצמודים לו היו בשימוש מושב הבונים למן היווסדו, כפי שמתואר ב"בוניקולופדיה" – אנציקלופדיה למונחים בהבונים שהוציא המושב בשנת תשמ"ה:

השתמשנו בהם להרבה דברים – מכבסה, מקלחות, נגריה, מחסן-כללי, חדר גנרטור, חדר אוכל, מטבח ועוד. [...] בית המוכתר שינה את תפקידיו במשך השנים. המטבח הכללי – למטבח המתנדבים. הנגריה – למועדון, המחסן למתפרה. [...] והבית נשאר להיות מרכז העצבים של המשק.

ב-1957, כשאחד הבתים שליד בית המוח'תאר התמוטט, הרסו רשויות המושב את יתר הבתים, למעט בית המוח'תאר שעדיין משמש את המושב.

נעלה במדרגות על מנת להגיע לגג הנרחב, ממנו ניתן להשקיף מזרחה ולראות את קווי הצבר, ואת החלקות החקלאיות של מושב הבונים, שמצויות כיום על אדמות כפר לאם ומשתרעות עד כביש 4. אדמות כפר לאם כללו 6,838 דונם. רובן היו מעובדות, והיו בהן חמש בארות מים.

נעודו אליו הסיחה המרכזית בגור המכתבתי פי בית המכתב. ימכן פי המכתבתי הכול עלי מפתית המרחיץ בגנב הדרג המודי אליו הסיח. מقلבלנו סנרקי זרנ המاء التابع للموشاب الذي أقيم في سنواته الأولى. نسير قليلا مع الشارع الرئيسي للموشاب جنوبا بحيث يكون إلى يسارنا ملعب كرة سلة محاط بحجارة الكركار وإلى يميننا متجر الموشاب. يستمر الطريق إلى منطقة ساحة الموشاب حيث بُني فيها ١٠٧ وحدات سكنية جديدة عام ٢٠١١.

על אדמות אלה היתה פרנסתם של תושבי הכפר, אשר עיבדו דגנים, טיפחו מטעי פרי וגידלו בעלי חיים.

נחזור לכיכר המרכזית שליד הספרייה שבבית המוח'תאר. בספרייה ניתן לקבל מפתחות לחדרי השירותים שליד המדרגות לגג. ממול נראה את מגדל המים של המושב, שהוקם בשנותיו הראשונות. נמשיך מעט עם הכביש הראשי של המושב דרומה, כשמשמאלנו מגרש כדורסל מוקף אבני כורכר, ומימינינו צרכניית המושב. הכביש ממשיך לאיזור ההרחבה של מושב הבונים, בה נבנות ב-2011 107 יחידות דיור חדשות.

هنا كان مصدر معيشة السكان الذين زرعوا الحبوب والكروم وربوا الماشية.

## توسيع الموشاب // مجمع مياه ومقبرة كفر لام

في منطقة باحة موشاب هبونيم عُثر في العام ٢٠٠٦ على مجمع ماء أُرخت له سلطة الأثار أنه من الحقبة العثمانية وكان تحت تصرف سكان كفر لام. بُني المجمع على صورة الحرف «ر» ارتفاعه ثلاثة أمتار وفيه فضاءان مستطيلان مقعران. قُصر الجدار الداخلي بقصارة بيضاء دمجت فيه قطع فخار من الحقبة الرومانية وحتى العثمانية. في نهاية القرن التاسع عشر وبداية القرن العشرين تم تحويل المجمع إلى دار سكنية بواسطة فتح باب وشباك كبير في جداره الغربي وبناء جدار فاصل بين العرفتين.

بجوار مجمع الماء كانت مقبرة كفر لام. تمّ الكشف جنوب وغرب المجمع في حفريات أثرية عن ١٦ قبرا بُنيت شرقا وغربا من حجارة صخرية منحوتة. ويبدو أن القبور نُحِتت هنا في نهاية القرن الـ ١٩ وحتى العام ١٩٤٨.

## הרחבת המושב // מאגר מים ובית קברות כפר לאם

באיזור ההרחבה של מושב הבונים נמצא ב-2006 מאגר מים שרשות העתיקות תארכה לתקופה העות'מנית, וששימש ככל הנראה את תושבי כפר לאם. המאגר נבנה בצורת האות "ר", גובהו שלושה מטרים, ויש בו שני אולמות מלבניים קמורים. צדם הפנימי של הקירות טוּח בטיח לבן, ששולבו בו חרסים מן התקופה הרומית ועד התקופה העות'מנית. בסוף המאה ה-19 או בתחילת המאה ה-20 הוסב המאגר למגורים, באמצעות פתיחת פתח וחלון גדול בדופן המערבית, ובניית קיר הפרדה בין שני האולמות.

בסמוך למאגר המים שכן בית הקברות של כפר לאם. מדרום ומערב למאגר נחשפו בחפירה ארכיאולוגית 16 קברים, אשר נבנו בכיוון מזרח-מערב מאבנים קטנות, רובן אבני גוויל ומקצתן אבני גזית. הקברים הללו נכרו כאן מסוף המאה ה-19 ועד 1948.

اليوم من غير الممكن إيجاد مجمع المياه ولا المقبرة إذ تم تغطيتهما بأعمال توسيع الموشاب فلا حاجة لبذل جهد والبحث عنهما.

כיום לא ניתן למצוא את מאגר המים ואת בית הקברות, שכן הם כוסו בעבודות הבנייה של הרחבת המושב, כך שאין צורך לטרוח בחיפוש אחריהם.

על אדמות אלה היתה פרנסתם של תושבי הכפר, אשר עיבדו דגנים, טיפחו מטעי פרי וגידלו בעלי חיים.

## כפר לאם ב-1948

כפר לאם אחלל בין 15 ל-16 ביולי 1948 בידי כרמלי בידה במבצע בו נכבשו גם הכפרים אלטירה, אלסרפנד, ואולי עין חוד, במהלך עשרת הימים שבין שתי הפוגות המלחמה ביולי 1948. בכפר שהו באותה עת לוחמים שהשתייכו למיליציה פלסטינית מקומית, מתנדבי צבא ההצלה הערבי וסיוע מסוים מהצבא העיראקי בטולכרם. במבצע זה נעשה לראשונה שימוש בירי משתי ספינות המלחמה הראשונות של חיל הים של הצבא הישראלי, שכונו "חנה סנש ו"התקווה". הללו ירו מנשק קל לעבר כפר לאם ואלסרפנד. תושבי הכפר אלטירה, שנכבשו באותו מבצע, גורשו על ידי החיילים הישראלים למשולש ונלקחו על ידם למחנות של שבויי מלחמה. כנראה שאנשי ונשות כפר לאם, שמשפרם מוערך ב-1948 ב-394, חוו גורל דומה. רוב פליטי כפר לאם, אלסרפנד, עין ע'זאל וג'בע עקרו לעיראק כאשר הצבא העיראקי נסוג מהמשולש ב-1949.

## כפר לאם ב-1948

כפר לאם אחלל בין 15 ל-16 ביולי 1948 בידי כרמלי בידה במבצע בו נכבשו גם הכפרים אלטירה, אלסרפנד, ואולי עין חוד, במהלך עשרת הימים שבין שתי הפוגות המלחמה ביולי 1948. בכפר שהו באותה עת לוחמים שהשתייכו למיליציה פלסטינית מקומית, מתנדבי צבא ההצלה הערבי וסיוע מסוים מהצבא העיראקי בטולכרם. במבצע זה נעשה לראשונה שימוש בירי משתי ספינות המלחמה הראשונות של חיל הים של הצבא הישראלי, שכונו "חנה סנש ו"התקווה". הללו ירו מנשק קל לעבר כפר לאם ואלסרפנד. תושבי הכפר אלטירה, שנכבשו באותו מבצע, גורשו על ידי החיילים הישראלים למשולש ונלקחו על ידם למחנות של שבויי מלחמה. כנראה שאנשי ונשות כפר לאם, שמשפרם מוערך ב-1948 ב-394, חוו גורל דומה. רוב פליטי כפר לאם, אלסרפנד, עין ע'זאל וג'בע עקרו לעיראק כאשר הצבא העיראקי נסוג מהמשולש ב-1949.



## בשלוש השנים הראשונות אכלו חברי המושב בחדר אוכל שהוקם בבית המוח'תאר, ואז בנו מטבחים בבתי הפליטים הפלסטינים שבהם גרו.

بعد الغزو الأمريكي للعراق في العام ١٩٩١ هاجر معظمهم إلى فنزويلا واليمن. قسم من اللاجئين كفر لام يعيشون حاليا في إربد - الأردن. ويقدر عدد اللاجئين وذريتهم اليوم بنحو ٢٤٠٠ نسمة.

نقطع الطريق ونعود منها. بحيث يكون بيت المختار إلى يميننا، نتجه يسارا في ساحة العشب حيث في طرفها الغربي «بيت الشعب» التابع للموشاب. بناية مرصمة على أساس من حجارة الكركار نواصل السير بحيث يكون هذا البيت إلى يسارنا وبعد حظيرة الموشاب نهبط في ممر وفيه درج يمر بين بيوت الموشاب <sup>4</sup>.

אחרי הפלישה האמריקאית לעיראק ב-1991, עברו הפליטים לונצואלה ולתימן. חלקם של פליטי כפר לאם גרים כיום באירביד שבירדן. כיום מוערך מספר פליטי כפר לאם וצאצאיהם בלמעלה מ-2,400 בני-אדם.

נחצה את הכביש ונחזור בו. כשמייננו בית המוח'תאר, נפנה שמאלה במדשאה גדולה, שבקצה המערבי שלה בית העם של המושב - בניין משופץ, על בסיס אבני כורכה. נמשיך ללכת כשבית העם משמאלנו, ואחרי מרפאת המושב נרד במשעול שבו מדרגות <sup>4</sup>, אשר עובר בין בתי המושב.



خضع الموشاب في السنوات الأخيرة لعملية خصخصة وتحول إلى تجمع سكني أهلي. الحقول الزراعية التي افتلحها فيما مضى أهالي كفر لام. بقيت ملكا مشتركا لأعضاء الموشاب بينما تم خصخصة بقية المرافق. يعيش في الموشاب اليوم نحو ٨٠ عائلة، نحو ٢٥ شخصا. غالبيتها عائلات شابة. لم يبق في الموشاب تقريبا أعضاء من أبناء المؤسسين.

السفح الغربي لثلة كفر لام معطاة اليوم ببيوت الموشاب والدرج الذي نسير فيه يمرّ بينها. بيوت من طابق واحد محاطة بالأشجار مع حدائق خاصة كبير ومرتبّة وحجارة كركار كثيرة تزين الحدائق والممرات. تتجه معظم البيوت غربا أمامها منظر البحر. كثير من البيوت قائمة بجانب حفر المقالع التابعة للكسارات القديمة التي رأيناها في مدخل الموشاب.

بشנים האחרונות עבר המושב השיתופי הפרטה והפך ליישוב קהילתי. השדות החקלאיים - אותם עיבדו בעבר פליטי כפר לאם - נותרו רכוש משותף של חברי המושב, אך שאר הענפים הופרטו. כיום גרות במושב כ-80 משפחות - כ-250 איש - רובן משפחות צעירות. במושב לא נשארו כמעט חברים מבני משפחות המייסדים.

המדורן המערבי של גבעת כפר לאם מכוסה כיום בבתי המושב, וגרם המדרגות בו אנחנו יורדים עובר ביניהם. אלה בתים בני קומה אחת, מוקפים בעצים, עם גינות פרטיות גדולות ומטופחות, ואבני כורכר למכביר שמעטרות גינות ושבילים. בתי המושב פונים ברובם מערבה, ונשקף אליהם נוף הים. רבים מבתי המושב יושבים ליד בורות הציבה, אשר שייכים לאותן מחצבות עתיקות שדומות להן ראינו בכניסה למושב.

## الحقول الزراعية - التي افتلحها فيما مضى أهالي كفر لام - بقيت ملكا مشتركا لأعضاء الموشاب بينما تم خصخصة بقية المرافق.

في نهاية النزول في الدرج نصل إلى شارع داخلية نسير في هذه الطريق يسارا ونتجه في المنعطف التالي يمينا. نصل إلى حاجز عبره طريق موصلة إلى الشاطئ. نسير في هذه الطريق نحو ٦٠ متر إلى أن نرى إلى يسارنا ممرا للمشاة يصل إلى محمية الشاطئ [5]. في آخر الشارع بعد نحو ٥٠ مترا مدخل للسيارات إلى محمية دور. هبونيم، مثبت عليه علم إسرائيل وعلم سلطة الحدائق والطبيعة. يمكن الوصول إلى المكان بالسيارة. الخروج من موشاب هبونيم وتتبع الإشارات إلى محمية شاطئ هبونيم. الاتجاه يسارا ومرة أخرى يسارا. ومع انعطاف الشارع انعطافا حادا (إلى الغرب) نقطع خطوط السكة ونواصل حتى مدخل المحمية. الدخول إلى المحمية في السيارة مقابل رسوم كانت في العام ٢٠١١ بقيمة ٣٥ شيكل. أما في الأيام العادية في غير موسم السياحة لا يكون أحد في كشك المدخل. أما الذين يدخلون المحمية سيرا على الأقدام فهم معفيون طيلة أيام السنة من دفع أية رسوم.

בתום הירידה במדרגות נגיע לכביש פנימי של המושב. נמשיך בכביש זה שמאלה, ונפנה בפנייה הבאה ימינה. נגיע למחסום, שמעבר לו כביש הגישה לחוף הים. נלך בכביש זה כ-600 מטרים, עד שנבחין משמאלנו בשביל רגלי למטיילים שנכנס לשמורת חוף הבונים [5]. בהמשך הכביש, במרחק של כ-50 מטרים, מצויה הכניסה לרכב לשמורת חוף דור-הבונים; מעליה מתנוססים דגל ישראל ודגל רשות הטבע והגנים. לחילופין, ניתן להגיע למקום גם ברכב: לצאת ממושב הבונים ולעקוב אחר השילוט לשמורת חוף הבונים, לפנות שמאלה ושוב שמאלה, ועם עיקול הכביש בפניה חדה ימינה (מערבה) לחצות את פסי הרכבת ולהמשיך עד הכניסה לשמורה. הכניסה לשמורה ברכב היא בתשלום שעומד ב-2011 על סך 35 ש"ח, אך בימי חול שלא בעונת הרחצה, ביתן הכניסה אינו מאויש. מהתשלום פטורים כל השנה הנכנסים ברגל.



طريق المشاة موازية للطريق، وفي بدايتها من اليسار هناك صفوف من النباتات التي تزهر في نهايات الصيف. بعد بضع دقائق من السير نصل إلى موقف السيارات التابع للمحمية الموجود في خليج رملي [6]. إنه شاطئ منظم مع مراحيض وحمامات وحفريات ومظلات. نتجه يسارا في موقف السيارات لجهة الغرب وفق إشارة السير الحمراء. يُمكن أيضا النزول إلى شاطئ هبونيم والصعود من هناك وفق إشارات حمراء إلى الممر نفسه. في الطريق يتقاطع المسار المؤشر عليه بالأحمر بممر آخر بإشارة خضراء، يُمكن أن نستعمله بركوب دراجة أو السير بطريق أقصر لكن أبعد عن خط الشاطئ، إلى منطقة دور. طنطورة. أمانحن فنسير في المسار الأحمر لمسافة ٤.٥ كم على شاطئ من صخور الكركار التي حفرت فيها

הדרך הרגלית מקבילה לכביש, ובתחילתה ניצבים משמאל לדרך טורי חצבים שפורחים בשלהי הקיץ. אחרי כמה דקות הליכה נגיע למגרש החניה של חוף הבונים [6], ששוכן במפרץ חולי. זהו חוף מסודר, עם שירותים, מקלחות, ברזים וסככות. נפנה שמאלה במגרש החניה, לכיוון מערב, בסימון שבילים אדום. ניתן גם לרדת לחוף הבונים, ולעלות משם בסימון אדום לאותו שביל. בדרך נפגש השביל האדום בשביל מסומן ירוק, אשר עליו ניתן לרכוב באופניים או ללכת בדרך קצרה יותר ומרוחקת יותר מהחוף, לאיזור דור-טנטורה. אנו נלך בשביל האדום, לאורך כ-4.5 ק"מ של חוף בסלע הכורכר של השמורה, שגלי הים עיצבו בו מערות, טבלאות גידוד, צנירים ומפוצים.

## השדות החקלאיים – אותם עיבדו בעבר פליטי כפר לאם – נותרו רכוש משותף של חברי המושב, אך שאר הענפים הופרטו.

امواج البحر مغائر وخلصانا ونبوءات. تنمو وتتفتح في المحمية أهوار خريفية وربيعية وأعشاب ساحلية.

בשמורה גם צומח מגוון, כולל פריחת סתיו ואביב, וצמחי חוף.

يصعد الممر إلى التلة وفي أرض رملية تتحول إلى صخرية مرصعة بالأصداف. يظهر البحر أمامنا تدريجيا بألوان توركيز وأزرق حيث خليج صخري. نواصل السير يسارا وفق التأشير الأحمر ونصعد قليلا إلى مرصد بصورة دائرة كركارية. من هنا يُمكن أن نرى تلة كفر لام التي يقع عليها موشاب هبونيم وخلصان من الجنوب والشمال. نواصل السير نزولا إلى الخليج التالي حيث الرمل وأكوام الصدف وإلى الخليج الرملي الذي يليه. يتقاطع هنا المسار الأحمر مع المسار الأخضر للدرجات.

השביל עולה במעלה הגבעה במשעול חולי שהופך סלעי, ומרוצף שברי צדפים. בהדרגה נגלה הים לעינינו, בצבעי טורקיז וכחול, ומולנו מפרצון סלעי. נמשיך שמאלה בסימון האדום, ונעלה קלות לתצפית בצורת מעגל כורכר. מכאן ניתן לראות את גבעת כפר לאם, שעליה מושב הבונים, ומפוצים מדרום וצפון. נמשיך משה עם הסימון למפרץ הבא, בו חול וערמות צדפים, ולמפרץ החולי הבא אחריו. באיזור זה מתחבר השביל האדום לשביל האופניים הירוק.

نواصل السير في المسار الأحمر الذي يمر عبر صخور الكركار مع نباتات الشاطئ ونمرّ عند خليج صغير آخر. سنرى قبالتنا في البحر أنقاض سفينة غارقة. ولدى النظر جهة الشرق سيكون بإمكاننا أن نرى بيت مختار كفر لام على رأس تلة موشاب هبونيم وباحة الموشاب جنوبه. نمرّ على خليج صخري لنصل إلى آثار كسارات كركار قديمة التي استعملت قديما لبناء

נמשיך בשביל האדום שעובר על סלעי כורכר עם צמחיית חוף, ונחלוף על פני מפרץ קטן נוסף. מולנו בים נראה שרידים של ספינה טבועה. במבט מזרחה מכאן נוכל לראות את בית המוח'תאר של כפר לאם בראש הגבעה של מושב הבונים, ואת הרחבת המושב בדרומו. נעבור מפרץ סלעי, ונגיע לשרידי מחצבות כורכר עתיקות ששימשו בימי קדם לבניית דור העתיקה ומצודת כפר לאם.

דור القديمة وقلعة كفر لام. نمرّ في منطقة مسيجة بالحبال لنصل إلى تلة تتفتح عليها أنواع من الأزهار في الربيع. فيما بعد نتقاطع مرة أخرى مع مسار الدرجات والمسار المشار إليه بالأخضر. على طول الطريق تظهر من بعيد تلة كفر لام من جهة الشرق. بقية المسار الأحمر تباعد قليلاً عن الشاطئ، تصعد وتهبط إلى خ آخر. يصعد تلة ويهبط إلى كسارة كركار وتهر منه خلجان وصيدون ومدجات صخرية في البحر.

وصولنا إلى خليج رملية واسع مع جزر صغيرة من الصخر قبالة تلعن قربنا من منطقة دور - الطنطورة. في نهاية الخليج جدران من حجارة الكركار المنحوت وبقايا طريق مرصوفة بالحجارة. الخليج الرملي التالي موجود أسفل تل دور. في بدايته من جهة اليمين سنرى آثار مبنى أو جدار من الحجارة. نواصل السير في المسار الترابي المؤشر عليه بالأحمر من الشرق ونصعد التلة.

נעלה באיזור מגודר בחבלים, ונגיע לגבעת הפריחה, בה פורחים באביב מגוון פרחי בר. בהמשך נפגוש שוב את דרך האופניים ואת הדרך המסומנת ירוק. לאורך כל הדרך נשקפת גבעת كفر לאם ממזרח לנו. המשך השביל האדום מתרחק קצת מהחוף, עולה ויורד למפרץ נוסף, עולה לגבעה ויורד לתוך מחצבת כורכר, וממנו נשקפים עוד מפרצים, דייגים, ומדפי סלע בים.

הגענו למפרץ חולי ענק, עם איים קטנים מסלע מולו, מבשרת את קרבתנו לאיזור דור-טנטורה. בסוף המפרץ, מזרם, גדות אבן מכורכר מסותת, ושרידי דרך מרוצפת אבן, שמובילה לים. המפרץ החולי הבא מצוי ממש למרגלות תל דור. בתחילתו, מצד ימין, נראה שרידי מבנה או גדר אבן. נמשיך עם הסימון האדום בשביל העפר שממזרח, ונעלה לתל.

מבני חجري وحيد يقف على الشاطئ امام الجزر. حتى ١٩٤٨ كان في هذا الخليج الرملي صفوف من البيوت، بيوت قرية الطنطورة.

## 7 תל دور

على هذه التلة كانت المدينة القديمة دار. بدايتها على ما يبدو في فترة البرونز الوسطى. قبل ٣٥٠٠ سنة تقريبا. المدينة التي برد ذكرها في التوراة. كانت موجودة في الحقب الحديدية. الفارسية. الهيلانية والرومانية. تركت على ما يبدو في الفترة البيزنطية. كان في المدينة ميناء شكّل نقطة تجارة هامة. في القرون الوسطى بنى الصليبيون أو المماليك قلعة جنوبي. غربي التلة. اسم التلة «خربة البرج» في العربية على أسم القلعة المهدمة. على أنقاض الاستيطان السابق أقيمت في الحقب العثمانية قرية عربية سميت الطنطورة (قبعة مدبية). على أسم تلة دور المدبية. حسب رواية أخرى. أصل الاسم قضاء طنطور في الهند. من هناك. حسب التقاليد المحلية. وصلت مجموعة العائلات التي وطنت المكان. على قمة التلة. على لسان يدخل البحر. من الممكن أن نلاحظ آثار أبنية وصبار. غرسها السكان هناك. كما هو متبع في قرى فلسطين. ظاهر العمر. الذي حكم البلاد في أواسط القرن الثامن عشر. قام بتوسيع ميناء الطنطورة الصغير. الذي استعمل لتصدير القطن

## 7 תל דור

בתל הזה שכנה העיר העתיקה דאר, שראשיתה כנראה בתקופת הברונזה התיכונה, לפני כ-3,500 שנים. העיר, אשר מוזכרת במקרא, התקיימה גם בתקופת הברזל ובתקופות הפרסית, ההלניסטית והרומית. היא נעזבה כנראה בתקופה הביזנטית. בעיר היה נמל, והיא היוותה נקודת סחר חשובה. בימי הביניים נבנתה בדרום-מערב התל מצודה בידי הצלבנים או הממלוכים. בערבית מכונה התל 'ח'רבת אלברג', על שם המצודה ההרוסה. על שרידי היישוב הקדום הוקם בתקופה העות'מנית כפר ערבי שנקרא אלטנטורה (כובע מחודד), על שם הגבעה המחודדת של תל דור. לפי גרסה אחרת, מקור השם הוא בחבל טנטור שבהודו, משם, לפי המסורת המקומית, הגיעה קבוצת המשפחות שישבה את המקום. בראש התל, על מובלעת שנכנסת לים, ניתן להבחין בשרידי מבנים ובשיחי צבר, שנשתלו שם ככל הנראה על ידי תושבי הכפר, כנהוג בכפרי פלסטין. דאהר אלעמר, ששלט בארץ באמצע המאה ה-18, הרחיב את הנמל הקטן של

لأوروبا. في فترة حملة نابليون على البلاد استُعمل ميناء الطنطورة كمركز تزويد لجيشه في انسحابه بعد الحصار على عكا في أيار 1799. توقف جيشه في الطنطورة. جيوشه المنسحبة تركت في الرمال وفي البحر مدافع الحصار الثقيلة. وحرقت القرية. تمّ تشييد القرية مرة أخرى بعد فترة قصيرة. أسفل التل.

يُمكن الإطّلال من فوق التلّة على نقطة ساحل الكرمل: من الشمال نرى حيفا. من الجنوب الفريديس. زخرون يعكوب والخلجان التي مشينا عليها. من الشرق - مستوطنة عوفر. بجانبها برج كبير في المكان الذي كانت فيه قرية جبع الفلسطينية حتى 1948. من جنوبها يمتد خليج الطنطورة الرملي. وفيه جزر من الكركار مبنى حجري وحيد يقف على الشاطئ امام الجزر. حتى 1948 كان في هذا الخليج الرملي صفوف من البيوت. بيوت قرية الطنطورة.

الطنطورة، ششمس لייצוא כותנה לאירופה. בזמן מסע נפוליאון בארץ שימשה אלטנטורה כבסיס אספקה לצבאו. בנוסגתו אחרי המצור על עכו, במאי 1799, חנה צבאו באלטנטורה. חילותיו הנסוגים הותירו בחולות ובים את תותחי המצור הכבדים שלהם, ושפרו את הכפר. הכפר נבנה מחדש זמן קצר לאחר מכן, למרגלות התל.

מהתל נוכל להשקיף לעבר מרחב חוף הכרמל: מצפון נראה את חיפה, מדרומה את פוריידיס, את זכרון יעקב, ואת המפרצונים שבהם פסענו. ממזרח - היישוב עופר, ולידו מגדל גדול במקום בו עמד הכפר הפלסטיני ג'בע עד 1948. מדרום לנו משתרע מפרץ טנטורה החולי, ובו איי כורכר בים. מבנה אבן יחיד ניצב על החוף עצמו, מול האיים. עד 1948 היה מפרץ חולי זה בנוי בתים-בתים, בתי הכפר אלטנטורה.

## מבנה אבן יחיד ניצב על החוף עצמו, מול האיים. עד 1948 היה מפרץ חולי זה בנוי בתים-בתים, בתי הכפר אלטנטורה.

شرق המבני יֻמכן רֻיֵה הֻרֵיה הֻסֻתגמיה. דור מן תחתנא נרֻי קייבوتס נחשוליהם, הֻזֻי אֻקֻים דאחל בייטות הֻללגֻינין מן הֻטנטורה. ובעד עדה סנאות אנטלל אלֻי מקאנה הֻחאלי. פי קלב הֻקייבوتס יֻזֻהר מֻבני ורשה יֻנתאח הזגאח מן אֻואחר הֻקרן הֻטאסע עֻשר. זו הֻספוח הֻתלאתה המֻלתה. סנשח ענה לאחא.

לכי נקצר הַטֻרֻיק אלֻי הֻטנטורה סנטרק הֻמסאר הֻאחמר. ונזל גנובה מן התל באגה הֻלגֻיח פי מסאר מלֻטו בלא יֻשארֻת (או פי מסאר אֻקֻל הֻטוא בֻזע אמתאר אלֻי הֻשֻרֻק מן הֻנאכ). מן המֻמכן הֻסֻתמרר פי הֻמסאר הֻאחמר אלֻי דאחל קייבوتס נחשוליהם. ומן הֻנאכ הֻעודה מֻשֻיאו או פי הֻסֻיארֻה אלֻי שֻאטֻי דור. טנטורה. הֻדחול ללשֻאטֻי מן סאחה הֻווקופ מֻשֻרופה בֻדפֻע - 12 שֻיכל מן גֻייל 13 ופוק פי מוסמ הֻסֻבאחה. מן יֻצל עלֻי מסאר הֻדרגאח מן שֻאטֻי הֻיבניים. יֻצל אלֻי הגֻהה הֻשֻרֻקיה מן תל דור. יֻסֻתפֻיע הֻסֻייר עלֻי הֻמסאר הֻאחמר אלֻי הגֻריב אלֻעלֻי התל ואֻן יֻנזל אלֻי הֻשֻאטֻי מן הֻנאכ. או הֻדחול אלֻי הֻקייבوتס והֻאחרוג מנה אלֻי הֻשֻאטֻי. לֻיֵד המסאר פי הֻטנטורה דון הֻסֻייר ען טֻריק מֻמֻייה הֻשֻאטֻי. מן המֻמכן הֻווסול אלֻי שֻאטֻי דור. טנטורה בֻלסֻיארֻה.

ממזרח למבנה אפשר לראות את כפר הנופש דור. מתחתינו נראה את קיבוץ נחשולים, שהוקם בתוך בתי הפליטים של אלטנטורה, ולאחר כמה שנים עבר למקומו הנוכחי. בלב הקיבוץ מתנשא מבנה המזגה מסוף המאה ה-19, בעל שלושה גגות משולשים, עליו יורחב בהמשך.

על מנת לקצר את דרכנו לאלטנטורה נעזוב את השביל האדום, ונרד דרומה מהתל לכיוון המפרץ בשביל תלול ולא מסומן (או בשביל תלול פחות כמה מטרים מזרחה משם). ניתן להמשיך גם עם השביל האדום לתוך קיבוץ נחשולים, ומשם לחזור ברגל או ברכב לחוף דור-טנטורה. הכניסה לחוף ממגרש החניה היא בתשלום העומד ב-2011 על סך 12 ש"ח מגיל 13 בעונת הרחצה. מי שמגיע בשביל האופניים מחוף הבונים, יגיע לצדו המזרחי של תל דור, ויכול ללכת בשביל האדום מערבה במעלה התל ומשם לרדת לחוף הים, או ללכת דרך הקיבוץ ולצאת ממנו לחוף. על מנת להתחיל את הסיור באלטנטורה מבלי ללכת דרך שמורת החוף, ניתן להגיע ברכב לחוף דור-טנטורה.

## קיבוץ נחשולים

## קיבוטס נחשולيم

נלך דרומה במרחק מה מהחוף, כשמשמאלנו קיבוץ נחשולים.

נמשי جنوبا مسافة ما من الشاطئ، على يسارنا كيبوتس نחشوليم.

ב-14 ביוני 1948, כשלושה שבועות לאחר כיבוש הכפר אלטנטורה, נשלחה קבוצת צעירים וצעירות יוצאי הפלמ"ח להחזיק במקום כחיל מצב. אותה קבוצה הקימה את קיבוץ נחשולים באלטנטורה.

في 14 حزيران 1948, بعد حوالي 3 أسابيع من احتلال الطنطورة. أرسلت مجموعة من الشباب والشابات من خيبي «البلماح» لكي يسيطروا على المكان كحامية عسكرية.

ב-1891 הגיע לאלטנטורה הכימאי מאיר דיזנגוף, במימון הברון, והחל בהקמת שכונה יהודית שבמרכזה "המזגה" – בית הרושת לבקבוקי זכוכית, עבור היקב שהקימו אז בזכרון יעקב.

במשך שלוש השנים הראשונות גרו אנשי נחשולים בבתי הפליטים הפלסטינים, ובשנה הרביעית החלו בבניין אתר הקבע של הקיבוץ, מצפון-מערב לכפר. אנשי הקיבוץ קצרו בראשיתו גידולים שעיבדו תושבי אלטנטורה.

المجموعة نفسها أقامت كيبوتس نחشوليم في الطنطورة. خلال الثلاث سنوات الأولى سكنوا في بيوت اللاجئين الفلسطينيين، وفي السنة الرابعة بدأوا ببناء موقع السكن الدائم للكيبوتس شمالي غربي القرية. سكان الكيبوتس حصدا في بدايته محاصيل زرعها أبناء الطنطورة.

תושבי הקיבוץ תיארו את תנאי המגורים שלהם באלטנטורה כקשים – תנאים שלדבריהם "הביאונו כמעט לידי ייאוש". הם כינו את המקום בכתביהם "חורבות הכפר העלוב והמלוכלך", וה"כפר הזה, שאין בו שום דבר כפרי, לא דשא, לא עץ ולא פרח". הכפר תואר אחרת מייד לאחר כיבושו, כפי שנראה בהמשך. כיום חיים בנחשולים כ-450 בני אדם.

سكان الكيبوتس وصفوا الظروف المعيشية في الطنطورة على أنها صعبة – ظروف بحسب قولهم «أدت بنا إلى شفا اليأس تقريبا». أطلقوا على المكان في كتاباتهم «خربة القرية البائسة والوسخة»، و«هذه القرية التي لا يوجد فيها أي شيء قروي. لا عشب. لا شجرة ولا زهرة». القرية وصفت بشكل مختلف فورا بعد احتلالها كما سنرى لاحقا. اليوم يسكن في نחشوليم حوالي 450 نسمة.

לפני סוכת המציל ומבנה קטן כתום, נעבור שמאלה מהחוף לקיבוץ, באיזור מלון נחשולים. נלך דרומה עם הכביש שמתעקל מזרחה, ונמצא עצמנו מול מבנה המזגה.

قبل عريشة المنقذ ومبنى صغير برتقالي. سننتقل إلى اليسار من الشاطئ، إلى الكيبوتس. في منطقة فندق نחشوليم. نمشي الى الجنوب مع طريق ممنعطف جهة الشرق. ونجد أنفسنا أمام مبنى ورشة صنع الزجاج.



في ١٨٩١ وصل إلى الطنطورة الكيميائي مثير ديزنجوف، بتمويل من البارون، وبدأ بإقامة حارة يهودية في مركزها مصنع لصناعة القناني الزجاجية، لخدمة معصرة النبيذ التي أقاموها في زخرون يعقوب.

## 8 המזגגה

ההתיישבות היהודית באדמות אלטנטורה לא החלה רק אחרי 1948: עם תחילת ההתיישבות היהודית בזכרון יעקב ב-1882, רכש הברון רוטשילד אדמות מאלטנטורה, הושיב בכפר שתי משפחות איכרים יהודיות, ותכנן הקמת מרכז תעשייתי. ב-1891 הגיע לאלטנטורה הכימאי מאיר דיזנגוף, במימון הברון, והחל בהקמת שכונה יהודית שבמרכזה "המזגגה" – בית חרושת לבקבוקי זכוכית, עבור היקב שהקימו אז בזכרון יעקב. הפרויקט נכשל, בשל הקדחת שתקפה את עובדי המזגגה ומשפחותיהם, והחול המקומי שלא התאים לתעשיית הבקבוקים האירופית. המפעל, ושכונת הפועלים שהוקמה לידו, נעזבו ב-1895, ובמשך השנים פורקו המבנים ונשדדו. רק שלד מבנה המזגגה נשאר, ולידו עצי איקליפטוס שניטעו על ידי המתישבים. כיום פועל במבנה מוזיאון ארכיאולוגי עם ממצאים מתל דור ומחפירות תתימיות באיזור.

## 8 مصنع الزجاج

الاستيطان اليهودي على أراضي الطنطورة لم يبدأ فقط بعد ١٩٤٨: مع بداية الاستيطان اليهودي في زخرون يعقوب في ١٨٨٢، اشترى البارون روتشيلد أرض من الطنطورة، وطن عائلتين يهوديتين في القرية، وخطط لإقامة مركز صناعي. في ١٨٩١ وصل إلى الطنطورة الكيميائي مثير ديزنجوف، بتمويل من البارون، وبدأ بإقامة حارة يهودية في مركزها مصنع لصناعة القناني الزجاجية، لخدمة معصرة النبيذ التي أقاموها في زخرون يعقوب. فشل المشروع بسبب الحمى التي هاجمت عمال المصنع وعائلاتهم، والرمل المحلي الذي لم يناسب صناعة القناني الأوروبية. المصنع وحارة العمال التي اقيمت بالقرب منه هُجرت العام ١٨٩٥، ومع مرور السنوات هدمت البيوت وسُرقت. فقط هيكل المصنع بقي قائماً، وبجانبه شجر الكينا الذي غرسه المستوطنون. حالياً، هنالك متحف أثري في المبنى مع معروضات أثرية من تل دور وحفريات تحت الماء من المنطقة.



נעוד إلى الشاطئ على الطريق المتجهة من مصنع الزجاج غربا، ويمرّ عن طريق فندق «نحشوليم». على الطريق نلاحظ أحجار كركار تعلوها النباتات.

محاولة ثانية لتوطين اليهود في المكان كانت عام ١٩٢٠، حين منحت عائلة روتشيلد لأحد قادة الاستيطان اليهودي الملكية على مساحة ٢٠٠ دونم، بما فيها المبانى القائمة عليها، بجانب ميناء الصيد القديم في الخليج، وذلك لإقامة قرية الصيد العبرية الأولى، من منطلق فكرة «احتلال البحر» إضافة إلى «احتلال اليابسة». وهذه المحاولة، أيضا، لم تنجح.

نعود إلى الشاطئ على الطريق المتجهة من مصنع الزجاج غربا، ويمرّ عن طريق فندق «نحشوليم». على الطريق نلاحظ أحجار كركار تعلوها النباتات. نمرّ بجانب غرفة استقبال الفندق، وعلى يمينها نرى مبنى يسمى اليوم «الصدفة»- مبنى من حجر لقرية الطنطورة، الذي رقمه وألحق بالفندق. 9

نخرج من الفندق إلى الشاطئ (أو في حال كانت البوابات مغلقة - نعود إلى الشاطئ، إلى النقطة التي غادرناه فيها في السابق)، نواصل في السير إلى الجنوب. بعد المطعم المطل على البحر نلاحظ سيارا من الكركار يفصل بيننا وبين منطقة الفندق. نتابع إلى الجنوب، على يسارنا المدخل

نيسیون سني لיישב יהודים במקום נעשה ב-1920, כשמשפחת רוטשילד העניקה לאחד ממנהיגי היישוב היהודי זיכיון על שטח של 200 דונם, כולל המבנים הבנויים עליו, ליד נמל הדיג העתיק במפרץ, לשם הקמת כפר דיג עברי ראשון, מתוך תפיסה של "כיבוש הים" בצד "כיבוש האדמה". גם ניסיון זה לא צלח.

נחזור לחוף בכביש שמוביל מהמזגה מערבה, ועובר דרך מלון חוף נחשולים. בדרך נבחין בלבני כורכר שמעטרות צמחייה. נעבור ליד בניין הקבלה של המלון, ומימינו נראה מבנה שמכונה כיום "הקונכייה" - מבנה אבן של הכפר אלטנטורה, ששופץ ומשמש כיום את המלון. 9

נצא ממתחם המלון לחוף (או במידה והשערים סגורים - נחזור לחוף, לנקודה שבה נפרדנו ממנו קודם לכן), ونמשיך ללכת דרומה. אחרי המסעדה שפונה לים נבחין בגדר כורכר קטנה בינינו לבין מתחם המלון. נמשיך עוד דרומה, כשמשמאלנו הכניסה לחוף דור, ששמו המקובל בפי ישראלים

إلى شاطئ دور، واسمه الدارج لدى الإسرائيليين لا زال شاطئ الطنطورة. بجانب المدخل الى الشاطئ موقف كبير للسيارات، عليه وعلى الشاطئ من الغرب كانت غالبية بيوت الطنطورة حتى 1948.

הוא עדיין חוף טנטורה. ליד הכניסה לחוף מגרש חניה גדול; עליו, ועל החוף שממערב לו, שכנו רוב בתי הכפר אלטנטורה עד 1948.



נחזור לחוף בכביש שמוביל מהמזגה מערבה, ועובר דרך מלון חוף נחשולים. בדרך נבחין בלבני כורכר שמעטרות צמחייה.

## الطنطورة

وصفها رحالة بريطاني عام 1821 أنها قرية عدد سكانها 300 فيها خليج وضان. في نهاية القرن التاسع عشر، عاش فيها حوالي 1200 نسمة. أداروا تجارة محدودة مع يافا. كانت في القرية محطة قطار فعالة. بيوت القرية الحجرية بنيت على الشاطئ الرملي، وامتدت أراضيها في 1945 على 14520 دونما. بيعت منها 2051 دونما. بحسب التقدير، في أ. 1948 عاش في القرية 1728 نسمة. كانت في القرية. مدارس وصيدلية ومركز ثقافي ونادي رياضة.

كان لسكان القرية علاقات وطيدة مع البلديات اليهودية المجاورة. غالبية هذه العلاقات انقطعت في تشرين أول 1947. موعداً إعلان الأمم المتحدة عن قرار التقسيم. قرار التقسيم شمل منطقة الطنطورة داخل الدولة اليهودية. في نيسان وأوائل أيار هاجمت منظمات الهجانة والإتسيل قرى عربية في منطقة الشارون وطردت سكانها. في أعقاب ذلك اقتنى أهل الطنطورة أسلحة وقاموا بحراسة القرية. في فترة الحرب استخدم الميناء لنقل التزويدات بما في ذلك

## אלטנטורה

אלטנטורה תואר בידי נוסע בריטי ב-1821 ככפר בן 300 תושבים, ובו מעגן וח'אן. בסוף המאה ה-19 חיו בו כ-1,200 תושבים, שניהלו מסחר זעיר עם יפו. בכפר היתה אז תחנת רכבת פעילה. בתי האבן של הכפר נבנו על החוף החולי, ואדמותיו השתרעו ב-1945 על 14,520 דונם, מהם 2,051 שנמכרו ליהודים. לפי הערכה, ב-1948 חיו בכפר 1,728 תושבים. בכפר היו בתי ספר, בית מרקחת, מרכז תרבות ומועדון ספורט.

אנשי הכפר קיימו קשרים הדוקים עם היישובים היהודים בסביבה, קשרים שהתנתקו ברובם בנובמבר 1947, מועד הכרזת האו"ם על חלוקת הארץ. החלטת החלוקה ייעדה את איזור אלטנטורה לתחומי המדינה היהודית. באפריל ובתחילת מאי 1948 תקפו ה"הגנה" והאצ"ל כפרים ערביים באיזור השרון, וגירשו את תושביהם. בעקבות כך, רכשו תושבי אלטנטורה כלי נשק וערכו שמירות על הכפר בלילות. בימי המלחמה שימש הנמל

أسلحة من لبنان التي البلدات العربية على شاطئ الكرم، وكذلك لإخلاء اللاجئين لسوريا ولبنان.

بحسب المؤرخ بيني موريس، الذي يعتمد على وثائق إسرائيلية، في تلك الأوقات غادرت الطنطورة حوالي ٤٥ عائلة من أغنياء القرية. ودخل إليها اللاجئين من قرى أخرى وبضع عشرات المقاتلين من جيش الانقاذ العربي. بحسب ادعاء منظمة الهجانا، استخدمت القرية كنقطة دخول بحرية للبلاد من قبل مجندين من مصر في بداية أيار أوصت استخبارات «الهجانا» ب«احتلال القرية بأسرع وقت، لأن دفاعها أخذ بالتحسن». في ٩ أيار ١٩٤٨ حدث لقاء لرجال الهجانة تقرر فيه «إبعاد أو إخضاع» الطنطورة وعدد من القرى الباقية في الشارون. قبل غزو الطنطورة حاولت الهجانة إقناع سكانها الاستسلام دون حرب. تسليم السلاح والمحاربين غير المحليين. بحسب بيني

של הכפר להעברת אספקה, כולל נשק, מלבנון ליישובים הערביים בחוף הכרמל, וכן לפינוי פליטים לסוריה ולבנון.

לפי ההיסטוריון בני מוריס, המסתמך על מסמכים ישראלים רשמיים, באותה עת עזבו את אלטנטורה כ-45 מהמשפחות האמידות של הכפר, ונכנסו אליו פליטים מכפרים אחרים וכמה עשרות לוחמים של צבא ההצלה הערבי. לטענת ארגון ה"הגנה", הכפר שימש כנקודת כניסה ימית לארץ עבור מתגייסים ממזרים. בתחילת מאי המליץ הש"י, שירות המודיעין של ה"הגנה", על "כיבוש הכפר בהקדם, מכיוון שביצוריו הלכו והשתפרו". ב-9 במאי 1948 התקיימה פגישה של אנשי ה"הגנה", בה הוחלט "להרחיק או להכניע" את אלטנטורה ומספר כפרים נוספים שנתרו בשרון. טרם הותקף אלטנטורה,

בהתבסס על העדויות השונות, הסיק ההיסטוריון אילן פפה כי באלטנטורה התבצע טבח "מן הקשים ביותר במלחמת 1948", בו נהרגו 250-200 איש, בשני שלבים: בהתקפת זעם ברחבי הכפר לאחר כיבושו, ובהוצאה שיטתית להורג של נערים וגברים על חוף הים, כולל ירי למוות בשתי נשים.

מוריס ושهادات לגינים מן ה"הגנה". רפצת קיבדא ה"הגנה" זלכ. וענדה תقرر פי ההגנה «احتلال القرية وتطهير الشاطئ من القوات المعادية»، وفصل قري المثلث الصغير في الكرم – جبع، عين غزال وإجزه – عن محور تزويد الأسلحة من الطنطورة.

פי ה"הגנה" להשפיע על תושביו להיכנע ללא קרב, למסור את כל כלי הנשק שבידיהם ולהסגיר את הלוחמים הלא מקומיים. לפי מוריס ולפי עדויות של פליטים מהכפר, ראשי הכפר סירבו לעשות כן – ואז הוחלט בהגנה "לכבוש את הכפר ולטהר את חוף הים מכוחות אויב", וכן לנתק את כפרי המשולש הקטן שבכרמל – ג'בע, עין ע'זאל ואג'זים – מנתיב אספקת הנשק מאלטנטורה.

ב"הגנה" בין 22 ו-23 במאי תקף גדוד 33 של חטיבת אלכסנדרוני את אלטנטורה. גברים מהכפר ניסו להגן עליו ממספר עמדות, אולם הנשק שבידיהם היה מועט, הם לא היו מיומנים בשימוש בו, והתחמושת שלהם אזלה במהלך הקרב. תושבי הכפר התעררו באותו לילה בבהלה מרעש ירי והפגזות וניסו למצוא מקלט. במהלך כיבוש הכפר נהרגו כמה עשרות מתושבי הכפר ו-13 מלוחמי החטיבה. פליטים מהכפר מעידים על הרג תושבים לא המושים בידי חיילים ישראלים באותו לילה.

ב"הגנה" בין 22 ו-23 במאי תקף גדוד 33 של חטיבת אלכסנדרוני את אלטנטורה. גברים מהכפר ניסו להגן עליו ממספר עמדות, אולם הנשק שבידיהם היה מועט, הם לא היו מיומנים בשימוש בו, והתחמושת שלהם אזלה במהלך הקרב. תושבי הכפר התעררו באותו לילה בבהלה מרעש ירי והפגזות וניסו למצוא מקלט. במהלך כיבוש הכפר נהרגו כמה עשרות מתושבי הכפר ו-13 מלוחמי החטיבה. פליטים מהכפר מעידים על הרג תושבים לא המושים בידי חיילים ישראלים באותו לילה.



مع نهاية المعركة، في الصباح، جمع الجنود كل سكان القرية على شاطئ البحر، فرقوا بين النساء والأولاد وبين الرجال، فتنشوا السكان وصادروا من قسم منهم المال وأغراضا ثمينة. في شهادات ظهرت في عدة كتب، مقالات صحفية وأبحاث، أفاد لاجئون من الطنطورة أن الجنود قادوا مجموعات مجموعات من الرجال لمسافة ما، وأطلقوا عليهم النار، بعد أن تم اختيار المجموعة الأخيرة المكونة من حوالي ٤ رجال، وصل رجل من قيادات زخرون يعقوب مع أمر كتابي، وأوقف القتل.

في وظيفة اللقب الثاني قدمت لجامعة حيفا، عرض المؤرخ تيدي كاتس شهادات للاجئين من القرية ومقاتلين من وحدة ألكسندروني بخصوص ما حدث في الطنطورة. استعرضت الوظيفة شهادات لأناس

مع توم הקרב، בבוקר، כינסו החיילים את כל תושבי הכפר בשפת הים، הפרידו בין הנשים והילדים לבין הגברים, ערכו חיפוש על התושבים והחרימו מחלקם כסף ודברי ערך. בעדויות שהופיעו במספר ספרים, מאמרי עיתונות ועבודות מחקר, מוסרים פליטים מאלטנטורה שמשם הובילו החיילים קבוצות-קבוצות של גברים למרחק מה, וירו בהם למוות. לאחר שנבחרה הקבוצה האחרונה, של כ-40 גברים, הגיע אדם ממנהיגי זכרון יעקב עם הוראה כתובה, ועצר את ההרג.

בעבודת מאסטר שהוגשה לאוניברסיטת חיפה, הביא ההיסטוריון תדי כ"ץ עדויות של פליטי הכפר ושל לוחמי אלכסנדרוני בנוגע למה שהתרחש באלטנטורה. בעבודה הובאו גם עדויות של אנשי זכרון יעקב, שקברו כ-250 גופות בקבר אחים.

بناء على شهادات مختلفة توصل المؤرخ إيلان بابة إلى أنه حدثت في الطنطورة مجزرة «من الأصعب في حرب ١٩٤٨»، قتل فيها ٢٠٠ - ٢٥٠ شخصاً على مرحلتين: في هجوم انتقام على القرية بعد احتلالها، وبععدام مبرمج لرجال وشبان على شاطئ البحر، ويشمل إطلاق نار على امرأتين وقتلهما.

من زخرون يعقوب، قبروا حوالي ٢٥٠ جثة في قبر جماعي. بناء على شهادات مختلفة توصل المؤرخ إيلان بابة إلى أنه حدثت في الطنطورة مجزرة «من الأصعب في حرب ١٩٤٨»، قتل فيها ٢٠٠ - ٢٥٠ شخصاً على مرحلتين: في هجوم انتقام على القرية بعد احتلالها، وبععدام مبرمج لرجال وشبان على شاطئ البحر، ويشمل إطلاق نار على امرأتين وقتلهما.

בהתבסס על העדויות השונות, הסיק ההיסטוריון אילן פפה כי באלטנטורה התבצע טבח "מן הקשים ביותר במלחמת 1948", בו נהרגו 200-250 איש, בשני שלבים: בהתקפת זעם ברחבי הכפר לאחר כיבושו, ובהוצאה שיטתית להורג של נערים וגברים על חוף הים, כולל ירי למוות בשתי נשים.

ממולנו נמצאת הכניסה לכפר הנופש דור. **10** אם השער פתוח, ניכנס בו ונלך ימינה בכביש ההיקפי של כפר הנופש. בין גדר כפר הנופש לבין מסעדת טנטורה שבחוף נראה מבנה מטווח וצבוע לבן, שמלפניו צומח עץ תמר ומאחוריו קקטוס גדול. מקרוב נוכל להבחין שמדובר במבנה אבן שטויה, שריד לכפר אלטנטורה. נמשיך ללכת לכיוון החוף עם הכביש ההיקפי, ונרד לחוף במדרגות עץ שגובלות בגדר כורכר.

أمامنا القرية السياحية دور. **10** إذا كانت البوابة مفتوحة ندخل منها ونمشي إلى اليمين في الشارع المحيط بالقرية. بين سياج القرية السياحية ومطعم الطنطورة على الشاطئ سنرى بناية مقصورة بالطين مهدونة بالأبيض. أمامها شجرة نخيل ومن ورائها شجرة صبار كبيرة. عن قريب بإمكاننا أن نرى أن الحديث هو عن مبنى حجري مقصور، من بقايا الطنطورة. نواصل المشي على الشاطئ مع الطريق الالتفافية، وننزل على درج من خشب إلى الشاطئ بمحاذاة سياج من كركار.

إذا كانت بوابة قرية الاستجمام مغلقة – سنجد سياح الكركار والدرج الخشبي بعد مسافة من السير على الشاطئ. فيما بعد هنالك بناية كبيرة واقفة على الشاطئ بجانبها مرافق قوارب ومقابلها جزر كركار. **11** هذا هو مبنى «الجمارك»، وفيه كان المسؤولون البريطانيون في فترة الانتداب.. من المرفأ قام سكان الطنطورة بتصدير البطيخ لمصر – مصدر معيشة ساهم كثيرا في تطور القرية في القرن التاسع عشر. تعلو المبنى اليوم لافتات وضعها مجلس «حوف هكرمل» الإقليمي تحذر أن المبنى خطر والدخول إليه ممنوع. تستعمل عائلة حصادية من الفريديس المبنى لتخزين أدوات الصيد منذ سنوات عديدة.

أم الشعر לכפר הנופש סגור – נמצא את גדר הכורכר ואת מדרגות העץ לאחר הליכה לאורך החוף. בהמשך ניצב על החוף מבנה גדול, שליזו מעגן סירות ומולו איי כורכר. **11** זהו מבנה שכונה "בית המכס", ואשר בו שכנו פקידים בריטים בתקופת המנדט. מהמעגן ייצאו תושבי אלטנטורה אבטיחים למצרים – מקור הכנסה שתרם רבות להתפתחות הכפר במאה ה-19. כיום תלויים שלטים על הבית מטעם מועצה איזורית חוף הכרמל, לפיהם זהו מבנה מסוכן ואסור בכניסה. מזה שנים משמש המבנה דייגים ממשפחת חסדייה מפורידיס לאחסון ציוד דיג.

من المرفأ قام سكان الطنطورة بتصدير البطيخ لمصر - مصدر معيشة ساهم كثيرا في تطور القرية في القرن التاسع عشر.

מהמעגן ייצאו תושבי אלטנטורה אבטיחים למצרים – מקור הכנסה שתרם רבות להתפתחות הכפר במאה ה-19.

مع انتهاء الاحتلال والقتل. بعد أيار ١٩٤٨، أرسل الرجال في شاحنات إلى معسكرات لأسرى الحرب واشتغلوا لفترة ما في الأعمال الشاقة. بعضهم بقي في المعسكرات لمدة سنة ونصف. النساء والمسنون والأطفال طردوا إلى قرية الفريديس المجاورة. جندي كان شاهد عيان تحدث عن البكاء والصراخ والنواح. في حزيران ١٩٤٨ كان هنالك ٤-١ للاجئين في الفريديس، غالبيتهم من الطنطورة. بعد ثلاثة أسابيع في الفريديس طرد اللاجئون. الذين كان من المفروض أن يكونوا مواطني الدولة، إلى طولكرم. بواسطة ٣ باصا من إيجد. وثقت عملية الطرد في الصحف الإسرائيلية تلك الأيام، ضمن ذلك وصف بكاء النساء والأطفال. سلم السكان للجيش العراقي بواسطة الصليب الأحمر الذي وطنهم في طولكرم. قسم من سكان القرية وصل إلى المثلث، أيضا.

עם תום הכיבוש וההרג, לאחר ה-23 במאי 1948, נשלחו הגברים של הכפר במשאיות למחנות שבויי מלחמה ועבדו פרק זמן בעבודות כפייה. חלקם נשארו במחנות שנה וחצי. הנשים, הזקנים והילדים גורשו לכפר הסמוך פורידיס במשאיות. חייל שהיה עד ראייה לכך סיפר על הבכי, הזעקות והקינות. ביוני 1948 היו בפורידיס 1,004 פליטים, רובם מאלטנטורה. אחרי שלושה שבועות בפורידיס גורשו הפליטים, שהיו אמורים להיות אזרחי המדינה, לטולכרם, באמצעות 30 אוטובוסים של אגד. הגירוש תועד בעיתונות הישראלית של אותם ימים, תוך תיאור בכי של נשים וילדים. התושבים נמסרו בסיוע הצלב האדום לצבא העיראקי, ששיכן אותם בטולכרם. חלק מתושבי הכפר הגיעו גם למשולש.



ترك للاجنو الطنطورة معظم ممتلكاتهم وراعيهم. في بيوتهم. ورد في مقال ظهر في صحيفة إسرائيلية انه كانت هنالك سجاجيد في البيوت. خزائن ثياب عصرية. أدوات خزفية رقيقة وأدوات زجاجية عالية الثمن. وأن أرض القرية خصبة. مع محصول ممتاز. غالبية ممتلكات اللاجئين سرقها الجيش وسكان زخرون يعقوب. قبل أن يسكن سكان نحشوليم مكانهم.

إلى الجنوب قليلا. من جهة اليسار. نصل إلى دوار مرصوف بحجارة من كركار ومزين بشجر النخيل. بجانب بناية كبيرة للحمامات. بجانبنا. بعد سياج القرية الاستجمامية. نرى مبنى ديني إسلامي في حالة جيدة. <sup>[12]</sup> هذا هو قبر الشيخ عبد الرحمن البوجيرمي. من سكان الطنطورة. قائم على العشب الأخضر بين بيوت الاستجمام. بجانب البيت ٤٦. يعيش اللاجئون من عائلة البوجيرمي اليوم في لبنان وسوريا وفي دول الخليج وكندا. أصل العائلة من قرية تحمل نفس الاسم من منطقة الدلتا المصرية.

פליטי אלטנטורה הותירו את רוב רכושם מאחוריהם, בבתיהם. מאמר בעיתון ישראלי דיווח אז שבבתים היו שטיחים, ארונות בגדים מודרניים, כלי פורצלן מעודנים וכלי זכוכית יקרים, ושאדמת הכפר פורייה, עם יבול מצוין. רוב רכושם של הפליטים נבזז בידי אנשי הצבא הישראלי ותושבי זכרון יעקב, עוד בטרם התיישבו אנשי נחשולים במקום.

מעט דרומה, משמאל, נגיע לכיכר משובצת אבני כורכר ומעושרת בדקלים, ליד מבנה מלתחות ענק. לידנו, מעבר לגדר של כפר הנופש, נראה מבנה דת מוסלמי שמור היטב. <sup>[12]</sup> זהו קברו של השיח' עבד אלרחמן אלבוג'ירמי, מתושבי אלטנטורה, שניצב על המדשאה בין ביתני הנופש, ליד ביתן מס' 46. כיום גרים הפליטים ממשפחת אלבוג'ירמי בלבנון, בסוריה, בארצות המפרץ ובקנדה. המשפחה מקורה בכפר באותו שם באיזור הדלתא במצרים.



الأولاد الذين تعلموا هنا في السنة الأخيرة لوجودها، ١٩٤٨، هم بالغون اليوم ولا يسكنون في الطنطورة التي توقفت عن الوجود. تجولنا اليوم في مناطق طفولتهم.

شرقي القسم الجنوبي للقرية الاستجمامية يُمكن أن نرى شجيرات الصبار من بقايا قرية الطنطورة. نعود على موقف سيارات شاطئ دور/الطنطورة <sup>13</sup> عن طريق القرية الاستجمامية، أو شاطئ البحر هنا ينتهي مسارنا على الأقدام، ولكن أصحاب السيارات بإمكانهم أن يحاولوا رؤية المزيد من بقايا قرية الطنطورة في الطريق إلى شارع ٤: من الموقف نسافر باتجاه موشاب دور الذي أقامه قادمون جدد من اليونان سنة ١٩٤٩ على أراضي الطنطورة. بعد كيلومتر نرى لافتة إلى اليمين تشير إلى نصب تذكاري لذكرى شهداء ألكسندروني، ولمعهد أبحاث الصيد. لافتة خشب صغيرة تشير إلى المكان تذكّر «مقاتلي الطنطورة» (الإسرائيليون) و ١٩٤٨. تؤدي الطريق إلى بوابة مغلقة، ولكن يُمكن الاتصال على أرقام الهواتف المكتوبة وطلب الدخول لزيارة المكان.

ممزره לחלק הדרומי של כפר הנופש ניתן לראות שיחי צבר, משרידי הכפר אלטנטורה. נחזור למגרש החניה של חוף דור/טנטורה <sup>13</sup> דרך כפר הנופש, או דרך החוף. כאן מסתיים סיורנו הרגלי, אולם בעלי הרכב יכולים לנסות לראות עוד שריד מהכפר אלטנטורה בדרך לכביש 4: ממגרש החניה ניסע לכיוון מושב דור, שהוקם ב-1949 על אדמות אלטנטורה בידי עולים מיוון. אחרי כקילומטר נראה שילוש ימינה למצבת זכרון לחללי אלכסנדרוני, ולמכון לחקר הדיג. שלט עץ קטן המפנה למקום מזכיר את "לוחמי טנטורה" (הישראלים) ואת 1948. כביש הגישה מוביל לשער סגור, אך ניתן להתקשר למספרי הטלפון הרשומים בו ולבקש להיכנס לבקר במקום.

האנדרטה הוקמה ב-1952 ביוזמת "ועד משפחות חללי טנטורה". היא בנויה מלוח אבן גדול ומנציחה את 13 חללי החטיבה שכבשה את הכפר. ב-16 באפריל 2000 תבעו לוחמי חטיבת אלכסנדרוני את תדי כ"ץ, שהגיש עבודת מאסטר בה תיעד את השבח באלטנטורה, בגין הוצאת לשון הרע. בהסכם



הילדים שלמדו בבית הספר הזה בשנה האחרונה לקיומו, 1948, הם אנשים מבוגרים היום, ואינם חיים עוד בכפר אלטנטורה, שחדל להתקיים. סיירנו היום במחוזות ילדותם.

أعدّ وظيفة للقب الثاني عن مجزئة الطنطورة، بتهمة التشهير. في اتفاقية التسوية تقرر أن يقوم تيدي كاتس بالتراجع عن تهمة المجزرة وأن ينشر اعتذارا في الصحف. فيما بعد ادعى كاتس أنه وافق على التسوية بسبب الضغوطات التي مورست عليه. وبعد أن تراجع تقدم بدعوى لمحكمة العدل العليا من أجل إلغاء اتفاقية التسوية. رفض استئنافه – دون أن يكون هنالك جلسة استماع حول الحقائق المختلف عليها. على أثر التسوية قامت جامعة حيفا بإلغاء الموافقة على وظيفة كاتس، والتي حصلت على علامة 97.

פשרה נקבע שעל כ"ץ לחזור בו מההאשמה על טבח ולפרסם הודעת התנצלות לעיתונות. בהמשך טען כ"ץ שהסכים לפשרה רק בשל לחץ שהופעל עליו, ולאחר שחזר בו ערער בבית המשפט העליון לצורך ביטול הסכם הפשרה, אך ערעורו נדחה – מבלי שהתקיים דיון על העובדות השנויות במחלוקת. בעקבות הפרשה ביטלה אוניברסיטת חיפה את אישור עבודתו של כ"ץ, שבמקור זכתה לציון 97.

بجانب النصب نجد مبنى طويلا مع أقواس كبيرة. هنا كانت مدرسة الطنطورة. <sup>14</sup> الأولاد الذين تعلموا هنا في السنة الأخيرة لوجودها، 1948، هم بالغون اليوم ولا يسكنون في الطنطورة التي توقفت عن الوجود. تجولنا اليوم في مناطق طفولتهم.

בסמוך לאנדרטה מצוי מבנה מוארך עם קשתות גדולות. כאן היה בית הספר של אלטנטורה. <sup>14</sup> הילדים שלמדו בבית הספר הזה בשנה האחרונה לקיומו, 1948, הם אנשים מבוגרים היום, ואינם חיים עוד בכפר אלטנטורה, שחדל להתקיים. סיירנו היום במחוזות ילדותם.

מוריס בני (1991), **לידתה של בעיית הפליטים הפלסטינים**, 1947-1949, תל-אביב: עם עובד.

מרקוס מנחם ואלעזרי יובל (עורכים) (2000), **אנציקלופדיה מפה, כל הישובים והמקומות בישראל**, תל-אביב: מפה.

פפה אילן (2002), "פרשות כ"ץ וטנטורה: היסטוריה, היסטוריוגרפיה, משפט ואקדמיה", תיאוריה וביקורת 20, עמ' 191-217.

הבונים (1985), **בוניקלופדיה – אנציקלופדיה למונחים בהבונים**, תשמ"ה, שנת ה-35.

נחשולים (1958), **עלון העשור, תש"ח – תשי"ח**, עלון מס' 115 מ-20 ביוני 1958 ("ט/ט/אק"מ/חט' 2-16 / 7 / 19).

----- (1993), **עלון חג ה-45 לנחשולים**, 25 ביוני 1993 ("ט/ט/אק"מ/חט' 2-16 / 19 / 7).

מוריס בינני (1991), **ולדה مشکلة اللاجئين الفلسطينيين**, 1947 – 1949, תל אביב: عام عوفيد.

ماركوس مناحيم واليعزر يوبال (محرران) (2000), **موسوعة خارطة، كل البلدات والأماكن في إسرائيل**. تل أبيب: مفا.

بابة إيلان (2002), «قضية كاتس والطنطورة: التاريخ والتأريخ، القضاء والأكاديميا»، «تيتوريا وبيكورت» 20، 191-217.

هيونيم (1985)، **يونيكلوبيديا . موسوعة لمصطلحات من هيونيم**

نحشوليم (1958)، **نشرة العقد الأول**. 1948-1958، نشرة رقم 115 من يوم 20 حزيران 1958.

----- (1993)، **نشرة العيد ال 45 لنحشوليم**، 25 حزيران 1993.

---

---

## مصادر

---

---

## مקורות

Khalidi Walid (ed.) (1992), **All That Remains: The Palestinian Villages Occupied and Depopulated by Israel in 1948**, Institute of Palestine Studies: Washington D.C.

Confino Alon (2011), "Miracles and Snow in Palestine and Israel: A History of 1948," *Israel Studies*, 17.2.

[www.m-habonim.co.il](http://www.m-habonim.co.il) | [www.nahsholim.org.il](http://www.nahsholim.org.il) | [www.antiquities.org.il](http://www.antiquities.org.il) | [www.palestineremembered.com](http://www.palestineremembered.com)



בית המכס במעגן אלטונטורה // בית الحمامים في مرسى الطنطورة



מגרש החניה בחוף דור/טנטורה // מוקף السيارات في شاطئ دور/الطنطورة